

Adam Jakimowicz\*

## WYBRANE ASPEKTY POJMOWANIA CZASU W ARCHITEKTURZE WSPÓŁCZESNEJ – CZAS I PRZESTRZEŃ JAKO MATRYCA

### THE CHOSEN ASPECTS OF TIME UNDERSTANDING IN CONTEMPORARY ARCHITECTURE – TIME AND SPACE AS MATRIX

Twórcze interpretowanie trwania w architekturze musi w spójny sposób łączyć przeszłość, teraźniejszość i przyszłość na kilku poziomach – ideowym, przestrzennym i formalnym, ucieleśniając ten związek w dziele architektonicznym. W niniejszym artykule autor stawia hipotezę, że jest to możliwe głównie poprzez głębokie redefiniowanie i tworzenie nowego kontekstu przestrzennego i historycznego dzieła, ilustrując rozważania dwoma wybranymi projektami.

*Słowa kluczowe: strategia, matryca, redefiniowanie kontekstu, deformacje przestrzeni*

The creative interpretation of time in architecture involves the coherence of the past, the now and the future on different levels – ideological, spatial and formal, embodying this unity in the architectural object. In this paper, the author states the hypothesis, that this unity is possible to achieve only through the deep redefinition and making of the spatial and historical context of the given design. The argument is illustrated with two specific projects.

*Keywords: strategy, matrix, context redefinition, space deformations*

Pojmowanie czasu w architekturze, przede wszystkim w kontekście relacji nowopowstających dzieł do przeszłości, jest zagadnieniem trudnym i nie dającym się ująć w ramy jednoznacznej reguły czy wzorca. Obecność przeszłości jest istotna i jej znaczenie w sensie ogólnym jest bezdyskusyjne, jednakże sposoby, poprzez które się do niej odnosimy, szczególnie poprzez architekturę i w niej

samej, są polem nieustannych dyskusji. Niniejsze opracowanie podejmuje dyskusję w tym zakresie. Na podstawie wybranych dzieł autor stawia hipotezę, iż prawdziwie wartościowy dialog pomiędzy przeszłością, teraźniejszością i przyszłością w architekturze odbywa się nie poprzez nostalgiczne odwoływanie się do przeszłości poprzez przywoływanie jej form, lecz poprzez pogłębione redefinio-

\* Jakimowicz Adam, dr inż. arch., Politechnika Białostocka, Wydział Architektury, Katedra Projektowania Architektonicznego.

1. Peter Eisenman – rzut całości założenia kwartału Południowy Friedrichstadt, Berlin / Peter Eisenman – plan of the project of the South Friedrichstadt, Berlin 2. zrealizowana część projektu P. Eisenmana w Berlinie / The constructed part of the Eisenman's Project 3. Monika Magdziak – widok budynku Szkoły Sztuk Pięknych w Białymstoku / Monika Magdziak – The School of Fine Arts in Białystok main view 4. Monika Magdziak – jeden z etapów deformowania nakładających się prototypów / Monika Magdziak – on of the stages of deforming of the overlapping prototypes



P. Eisenman - "Południowy Friedrichstadt"



M. Magdziak - "Szkoła Sztuk Pięknych w Białymstoku"

wanie kontekstu i stwarzanie go na nowo w każdej próbie projektowej.

### **Miasto sztucznych wykopalisk – metoda, strategia, dzieło**

Jednym z najbardziej interesujących przykładów twórczego traktowania czasu w architekturze współczesnej jest projekt Petera Eisenmana *Południowy Friedrichstadt* w Berlinie. Jest to projekt nieco zapomniany, być może ze względu na to, iż nie należy do najbardziej spektakularnych dzieł tego twórcy. Jednakże strategia, którą wówczas stworzył, wydaje się być strategią bardzo uniwersalną i wciąż może stanowić inspirację do coraz to nowych wartościowych prób projektowych w podobnym kontekście. Projekt ten i późniejsza realizacja jest wynikiem zamkniętego konkursu architektonicznego, ogłoszonego w 1980 roku przez IBA 1984 (Internationale Bauausstellung Berlin 1984) [1].

Założenia strategii projektowej, przyjętej przez Eisenmana, stanowią kontynuację i rozwinięcie idei dekompozycji, pierwszy raz zastosowanej w projekcie House X [2]. Tutaj jednak Eisenman musiał odnieść się bardzo wyraźnie do konkretnej sytuacji urbanistycznej, kontekstu konkretnego miasta i jego dramatycznie zmiennej historii, a także niezwykle teraźniejszości. Jest niezwykle interesującą próbą wyjścia poza bezpośredni kontekstualizm – architekt sam stwarza nowy kontekst na podstawie śmiało i metaforycznie interpretowanej historii.

Projekt ten jest mocno osadzony w uwarunkowaniach lokalizacji, na której pozostały trzy, jak sam Eisenman pisze [3] – poranione budynki, ograniczonej od północy murem berlińskim. Odrzuca jednak nostalgię, odrzuca sposób projektowania, będący optymalnym wypełnianiem dostępnej przestrzeni funkcją, ubraną w formę. Istotą nowego rozwiązania ma być wyrażenie zarówno obecności, jak i absencji – zarówno czasu, jak i artefaktów. Postępuje się zatem spe-

cyficznie rozumianą pamięcią, będącą znakiem i nośnikiem przeszłości. Jednocześnie wprowadza strukturę, będącą materializacją aktu jej usuwania, aktu, który w nowym obiekcie ma istnieć, trwać, ma być jego treścią. W tym miejscu musimy wyjaśnić Eisenmana rozumienie pamięci.

Otóż stwierdza on, że historia jest procesem nieciągłym, składającym się z ruchu i zatrzymań, obecności i absencji. Obecność ma miejsce w historii, gdy ta jest w ruchu, gdy jest żywotna, czerpiąc energię z własnego pędu. W konsekwencji więc brak, absencja jest świadectwem zastoju, stanu pustki pomiędzy jednym biegiem historii a drugim [4]. Zawartością absencji jest pamięć – pojawia się ona tam, gdzie kończy się historia, gdzie kończy się zapis faktów, gdzie kończy się to, czego nie można udokumentować, a co często jest w danej przestrzeni istotą jedności czasu i miejsca. Berlin jest wg Eisenmana świadectwem końca historii Oświecenia, miejscem historycznego zastoju, pustki historii, gdyż ta była kilkakrotnie w tym mieście brutalnie przerywana. Miasto to, jego przestrzeń, staje się, samo w sobie, zapisem, pamięcią jego własnej, przzerwanej historii. Jest organizmem odcięty od całości, fragmentem, ... *skamieniałym kawałkiem czegoś starego oraz żyjącym fragmentem czegoś „innego”*...

Lokalizacja projektu zatem staje się nośnikiem paradoksalnej dwoistości – jest świadectwem pewnej przeszłości, która została niemal wymazana (było coś, czego już nie ma, jedynie nieznaczące ślady), a zarazem zapowiedzią czegoś nowego, czego jeszcze nie ma (to nowe zaś nie może oznaczać przywołania przeszłości, ponieważ ta jako całość przestała istnieć). Pojawia się więc deformująca dialektyka, jednoczesność istnienia gdzieś i nigdzie, tutaj i nie tutaj, która ma stać się istotą architektury tego miejsca. Architektura ma *upamiętnić miejsce i zaprzeczyć skuteczności tej pamięci* zarazem. Wprowadza więc koncepcję anty-pamięci. Architekt uruchamia

anty-pamięć poprzez proces sztucznych wykopalsk, jego zaś podstawowym narzędziem Eisenman czyni siatkę Merkatora.

Anty-pamięć jest niezwykłą figurą znaczeniową, nowym narzędziem twórczym, narzędziem archeologicznym. Nie jest ona narzędziem poszukiwania przeszłości ani przyszłości, nie jest też zwykłym zapomnianiem. Anty-pamięć używa aktów zapomnienia wobec przejawów przeszłości (pamięci), aktów redukcji minionych wzorców, by stworzyć własną strukturę. Nie oznacza zerwania z przeszłością, gdyż ta jest niezbędna, musi być przywołana, by nowa struktura mogła się pojawiać w akcie usuwania starego. Zatem, aby istniało nowe, musi przywołane być stare, po to, by je usunąć. Anty-pamięć *stwarza miejsce, które bierze swój początek w akcie zakrywania jego własnej, przywoływanej przeszłości*. Dzięki niej fragmenty przeszłości stają się całością, gdyż siatka je scala, całość staje się matrycą obecności i nieobecności.

By sięgnąć tych śladów, schodzi włąb, dosłownie. Na najniższym poziomie projektu, architekt odkrywa ślady ewentualnych murów z XVIII wieku – a właściwie stwarza ich ślad takim, jakim mogłyby istnieć. Ta niewidzialna ściana jest wstawiona na najniższy poziom lokalizacji jako cień. Jest to linia wynikająca z łuku wyprowadzonego z przedłużenia ulic, który wyraźnie przecina urbanistyczny blok 5, będący lokalizacją projektu. Nieco wyżej natomiast, na podobnej zasadzie, architekt odkrywa fundamenty XIX-wiecznego Berlina – znów: nie tych rzeczywistych, lecz stanowiących sztuczną rekonstrukcję tego, czym mogłyby być. Siatkę tych fundamentów wyprowadza z układu ścian zewnętrznych istniejących budynków, oraz znajduje prządek, rządzący nią.

Tak skonstruowany układ, na który składa się ślad XVIII wiecznej zabudowy, potencjalna siatka funda-

mentów z XIX wieku, pozostałości XX wieczne, wynikające z istniejących budynków, tworzą złożony, wielowątkowy obraz pamięci miejsca. Siatka Merkatora wprawia w ruch anty-pamięć, uruchamia proces wymazywania, jest nowym tworem. Nowa struktura, wraz z widocznymi śladami starej, tworzą obiekt w zawieszeniu, bez przeszłości i przyszłości, miejsce własnego czasu, gdzie pamięć i anty-pamięć działają w opozycji, a zarazem w zмовie.

Strategia projektowania Eisenmana, rozwinięta w tym projekcie, nawet po *odjęciu* jej warstwy symbolicznej – metaforycznej i funkcjonalnej, pokazuje wielki potencjał wynikający z tworzenia subiektywnie komponowanych matryc geometryczno – znaczeniowych. Składnikami tych matryc stają się obiektywnie istniejące uwarunkowania i wartości – ślady historii, zdarzenia. Zadaniem zaś projektanta jest wytworzenie z nich i pomiędzy nimi relacji, które z kolej generują wartości adekwatne dla czasu obecnego i przyszłego.

### **Przestrzenno – mentalna matryca – prototypy i deformacje**

Przykład kolejny – projekt powstały ponad 20 lat później pokazuje potencjał interpretowania historii w czasie teraźniejszym poprzez generowanie podobnego rodzaju matrycy, która staje się znaczeniowym i przestrzennym prototypem reinterpretacji ważnej przestrzeni w mieście.

Projekt Szkoły Sztuk Pięknych w Białymstoku, autorstwa arch. Moniki Magdziak jest projektem dyplomowym powstałym na Wydziale Architektury Politechniki Białostockiej w 2005 roku [5].

Autorka w swojej pracy zainspirowała się idą ukrytych kodów przestrzennych, sformułowaną przez Jacka Dominiczaka [6] – interpretując ją i formułując dojrzałą autorską strategię projektowania. Jednym z głównych założeń idei jest potrzeba odkry-

wania ukrytych warstw – czy to percepcyjnych, czy przestrzennych – zawierających głębsze informacje, ukryte przed świadomym postrzeganiem.

Istotą rozwiniętej strategii było dotarcie do charakterystycznych, często niezauważalnych zewnętrznie cech wybranej przestrzeni. Jednym z wiodących wątków poszukiwań jest uważna obserwacja zmian i deformacji w przestrzeni, pozornie burzących porządek, a zawierających istotną wartość tej przestrzeni. Odkrycie, ba, zaprojektowanie matrycy wiążącej zdeformowany układ z istotnymi elementami szerszego kontekstu miasta staje się procesem generowania przestrzenno-mentalnego prototypu rozwoju nowych powiązań i struktur w mieście. Na bazie tego nowego kody deformacji, generowane jest specyficzne rozwiązanie projektowe dla wybranej lokalizacji. Autorka, generując mapę mentalną dla lokalizacji, bierze pod uwagę trzy dominujące i nakładające się układy przestrzenne:

- prototyp barokowego założenia pałacowego XVIII w,
- prototyp terenu śródmieścia Białegostoku,
- prototyp XIX wiecznego układu ulic w bezpośrednim sąsiedztwie lokalizacji.

Nałożenie istniejących prototypów, określenie wy-

stępujących pomiędzy nimi deformacji, staje się motorem definiowania nowego typu przekształceń, adekwatnego w kontekście lokalizacji, który zastosowany jest w projektowaniu nowej struktury.

Nowy obiekt zatem, pozbawiony bezpośrednich cytatów i prostych odniesień formalnych do przeszłości, staje się w tej przeszłości zakorzeniony, generując jednocześnie strukturę całkowicie terażniejszą. Zarazem, jako wynik tej szczególnej strategii, sugeruje potencjał dalszego postępowania wobec przestrzeni w przyszłości. Proces deformacji, wynikający z matrycy może przebiegać w nieskończoność, jednocześnie będąc ujętym w ramy strategii. Nie jest ona metodą, raczej postawą, zatem nie ogranicza, lecz stwarza możliwości.

Ten typ projektowania, którego istotą jest głęboka interpretacja uwarunkowań historycznych miejsca dla całkowicie nowego bytu w tej historii zakorzenionego, jest *de facto* stwarzaniem kontekstu – przestrzennej, ideowej i formalnej matrycy miejsca. Tylko i wyłącznie projektowanie, którego skutkiem jest generowania nowych wartości, czerpiących z istotnych wątków historii daje szansę na trwanie i rozwój architektury, która będzie nie tylko teraz, lecz również w przyszłości.

## PRZYPISY

[1] Projekt South Friedrichstadt Eisenmana został zrealizowany jedynie w części. Tutaj jednak przedstawiony zostanie w całości, w formie, w jakiej przedstawiony został do konkursu w ramach Internationale Bauausstellung (IBA).

[2] P. Eisenman, 1980, Transformations, Decompositions, and Critiques: House X, A+U, Special Issue, Peter Eisenman, January, 1980; publikacja ta zawiera najpełniejszy opis metody *dekompozycji* Eisenmana, projekt zaś jest dziełem przeło-

mowym w twórczości architekta, najdalej idącą próbą intelektualnego zerwania z tradycją humanizmu w architekturze.

[3] P. Eisenman, Robertson, J., Koch-/Friedrichstrasse, Block 5, Architectural Design, 7–8/1983, s. 91–93, opublikowany również jako *The City of Artificial Excavation* w Bedard, J., F., ed., 1994, *Cities of Artificial Excavation. The Work of Peter Eisenman 1978–1988*, Rizzoli International Publications, s. 73–80. Na tym tekście opiera się niniejsze omówienie projektu, wszystkie cytaty dotyczące tego projektu, z niego pochodzą.



- [4] Co ciekawe, niedługo potem napisze: *...absencje mogą również być [źródłem] witalności, lecz inna jest jej natura. Absencje oznaczają zerwanie pomiędzy ciągłością, która się skończyła, i tą która jeszcze się nie rozpoczęła. Witalność zerwania wynika z energii, która dąży, by wypełnić pustkę...*  
Eisenman P., 1984, *The Futility of Objects: Decomposition and the Process of Difference*, *Harvard Architecture Review*, winter 1984, s. 65–80.
- [5] M. Magdziak, 2005, *Szkoła Sztuk Pięknych w Białymstoku*, Wydział Architektury Politechniki Białostockiej; projekt

ten został wyróżniony w ramach Dorocznej Nagrody SARP im. Zbyszka Zawistowskiego – Dyplom Roku 2006, promotor: dr arch. Adam Jakimowicz (<http://www.sarp.org.pl/nag/pokaz.php?id=400&tytul=Nagroda%20im.%20Z.%20Zawistowskiego>).

- [6] J. Dominiczak, 1998, Ukryte warstwy tożsamości miasta i zagadnienia metodologii projektowania, w: Cielątkowska, R., ed., *Tożsamość miasta odbudowanego: autentyzm – integralność – kontynuacja*, mat. konferencji ICOMOS, Politechnika Gdańska, Gdańsk.

## BIBLIOGRAFIA

- Dominiczak J., 1998, Ukryte warstwy tożsamości miasta i zagadnienia metodologii projektowania, w: Cielątkowska, R., ed., *Tożsamość miasta odbudowanego: autentyzm – integralność – kontynuacja*, mat. konferencji ICOMOS, Politechnika Gdańska, Gdańsk.
- Eisenman P., 1980, *Transformations, Decompositions, and Critiques: House X, A+U, Special Issue*, Peter Eisenman, January, 1980.
- Eisenman P., Robertson, J., Koch-/Friedrichstrasse, Block 5, *Architectural Design*, 7–8/1983, s. 91–93.

Eisenman P., *The City of Artificial Excavation* [w:] Bedard, J., F., ed., 1994, *Cities of Artificial Excavation. The Work of Peter Eisenman 1978–1988*, Rizzoli International Publications, s. 73–80.

Jakimowicz A., *Geneza postawy dekonstrukcyjnej w architekturze współczesnej*, rprzprawa doktorska, Politechnika Warszawska, 2000.

Magdziak M., *Szkoła Sztuk Pięknych w Białymstoku*, praca dyplomowa magisterska, Politechnika Białostocka, 2005.